

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 1

Mart -2024

MAKALE BİLGİLERİ

ŞİNKÎT (MORİTANYA) ULEMASINDAN MUHAMMED EL-YEDÂLÎ'NİN *EZ-ZEHEBU'L-İBRÎZ Fİ TEFŞİRİ KİTÂBİLLAHİ'L-AZİZ* İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE ANALİTİK BİR DEĞERLENDİME

AN ANALYTICAL EVALUATION OF THE WORK NAMED *AD-DAHAB AL-İBRÎZ Fİ TAFSİR KİTAB ALLAH AL-AZİZ* DE MUHAMMAD İBN AL-MUHTAR AL-YADALİ, A SCHOLAR OF CHİNGUETTİ

(Bu çalışma, 2024 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamayı planladığımız *Moritanyalı Müfessir Muhammed el-Yedâli'nin ez-Zehebu'l-İbrîz fi Tefsîri Kitâbillahi'l-Azîz isimli Eserinde Tefsirciliği ve Yöntemi* başlıklı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir.)

YAZAR

Bülent EROĞLU

Dr. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı

beroglu25@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9456-6854

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 22.02.2024

Makale Kabul Tarihi: 05.03.2024

Sayfa Aralığı: 81-106

ÖZET

Bu makale, Moritanya'da h. 12. yüzyılda yaşamış olan Muhammed Yedâli'nin İslamî ilimlerdeki etkisini ve Moritanya'da yazılan ilk tefsir özelliği taşıyan *ez-Zehebu'l-İbrîz fi Tefsîri Kitâbillahi'l-Azîz* isimli eserini ele almaktadır. Kaynakları ve geniş konu yelpazesi ile bir ansiklopedi niteliği taşıyan eser, 7 cilt olarak 2014 yılında Fas'ta basılmıştır. Çalışmada, Yedâli'nin tefsir anlayışı, yazma yöntemi ve tefsirinin özellikleri ele alınmaktadır. Yedâli, eserini yazarken kaynak niteliği taşıyan 17 farklı tefsir eseri ve diğer alanlardan çok sayıda kaynaktan faydalandığını belirtmiştir. Yedâli'nin yaşadığı ortam, kişiliği ve ilmi birikiminin etkisi, eserin ansiklopedik bir görünüme bürünmesine neden olmuştur. Yedâli'nin tefsiri genel olarak hem rivayet hem de dirayet yönetimiyle kaleme alınmış Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini önceleyen, Arap dilinin inceliklerinin kullanıldığı, şiirle istişhada çokça başvurulduğu, zaman zaman işari özellikler barındıran ve hemen her konuyla ilgili bilgilerin yer aldığı câmî bir tefsirdir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Moritanya, Yedâli, el-İbrîz, Yöntem.

ABSTRACT

This article covers h. It deals with the influence of Muhammad Yedâli, who lived in the 12th century, on Islamic sciences and his work called *ad-Dahab al-İbrîz fi Tafsîr Kitab Allah al-Azîz*, which is the first commentary written in Mauritania. The work, which is an encyclopedia with its sources and wide range of subjects, was published in 7 volumes in Morocco in 2014. In the study, Yedâli's understanding of tafsir, his writing method and the characteristics of his tafsir are discussed. Yedâli stated that he benefited from 17 different tafsir works and many sources from other fields while writing his work. The environment in which Yedâli lived, his personality and the influence of his scientific knowledge caused the work to take on an encyclopedic appearance. Yedâli's commentary is generally written with both narration and insight, prioritizes the interpretation of the Qur'an with the Qur'an, uses the subtleties of the Arabic language, frequently resorts to poetry and istishha, contains suggestive features from time to time, and is related to almost every subject. The Mosque containing information is a commentary.

Keywords: Tafsir, Mauritania, Yedâli, al-Ibriz, Method.

GİRİŞ

Afrika kıtasının kuzey batısında yer alan Moritanya'nın İslam'la tanışması sekizinci yüzyıl gibi erken dönemde başlamış olmasına ve bölgede birçok ilim adamı yetişmesine rağmen ülkemizde bölgeye yönelik İslami ilimler alanında yapılan çalışmalar son derece azdır. Makalemizde ele alacağımız Şınkît ulemasından Muhammed Yedâlî (ö. 1166/1753), İslami ilimlerin hemen her sahasında eser kaleme almış ve eserlerinde yaşadığı bölgenin kültürel kimliğini de ortaya koymuştur. Özellikle akaid ve tasavvuf alanında yazdığı risale tarzı eserlerle Müslümanlara yön vermeye çalışmış, Zevaya (Sahra Altı Afrika'ya özgü geleneksel tasavvuf eğitim müesseseleri) kültürünün mimarlığını üstlenmiştir. Çok yönlü olma özellikleri nedeniyle Yedâlî'nin eserleri Afrika'daki ilmi çalışmalarda başvurulan en önemli kaynaklardan biri haline gelmiştir.

Müellifin *ez-Zehbü'l-İbrîz fi Tefsiri Kitâbillahi'l-Aziz* isimli eseri, Moritanya'da yazılan ilk tefsir olması hasebiyle yazarın memleketi Şınkît bölgesinde çok rağbet görmüştür. Bununla birlikte ansiklopedi niteliğinde olup hemen her konuyla ilgili geniş malumatların yer aldığı câmi bir tefsir olan söz konusu eser hakkında, Ülkemizde ve İslam dünyasında akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Müellif eserini yazarken kaynak niteliğinde 17 tefsir eserinden faydalandığını belirtmiştir. Yaptığı alıntıların bir kısmını eser ya da müellif ismi vererek bir kısmını da kaynak belirtmeksizin قیل "denildi" lafzıyla aktarmıştır. Yedâlî, usûlcü kişiliği nedeniyle eserinin mukaddimesinde ulûmu'l-Kur'ân'a ait birçok meseleye değinmiştir. Muhkem-müteşâbih, Kur'ân'ın cem'i, Kur'ân'ın faziletleri ile tefsir ve te'vil gibi konulara değinerek Kur'ân ilimlerini müstakil başlıklar altında incelemiştir.

Makalemize konu olan eserin orijinal nüshaları müellifin torunu Racil b. Ahmed Salim tarafından bulunarak kendi el yazısıyla dört cilt olarak kaleme alınmış, daha sonra tahkiki yapılarak yedi cilt halinde 2014 yılında Fas'ta Mektebetü'l-Vataniyye isimli yayın evi tarafından basılmıştır.

Moritanya kültürünü ve müellifin yaşadığı bölgeyi bizzat yerinde görmek ve yakından tanımak için 2023 yılı Kurban Bayramı günlerini Moritanya'da geçirdim. Bu sürede *el-İbrîz* isimli tefsiri tashih ve tahkik eden Racil b. Ahmed'i başkent Nuakşot'taki evinde ziyaret ettim ve kendisinden eserle ilgili detaylı bilgiler aldım. Çalışmamız açısından oldukça önemli olan, yazar ve eseri hakkında ayrıntılı bilgileri almış olmanın yanı sıra eserin el yazma nüshasını da

inceleme fırsatı buldum. Ayrıca Moritanya eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olan ve *mahzara* (Moritanya'ya özgü "etrafı çevrili paravan" anlamındaki geleneksel çöl medresesi. diye isimlendirilen eğitim kurumlarını da yerinde gözlemledim.

1. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

ez-Zehebü'l-İbrîz fî Tefsiri Kitâbillahi'l-Aziz'in Moritanya'da yazılan tefsirler arasında hem ilk oluşu hem de içinde yer alan bilgilerin çeşitliliği nedeniyle önemi büyüktür. Bu kitaptaki bilgiler yazara göre; farklı ilimlerin bir araya toplandığı çeşitli kitapların birer özeti mahiyetindedir. Hatta eseri tahkik eden torunu da bu tefsirin, diğer müelliflerin göremediği garip rivayetlerden derlenen bir eser olduğunu belirtmiştir (Yedâli: 2014, I, 79).

Yedâli kitabının mukaddimesinde tefsiri için iki isim seçtiğini belirtmiştir. Bunlar, *ed-Durru'l-Ferîd fî Tefsîri Kur'âni'l-Mecîd* ve *ez-Zehebu'l-İbrîz fî Tefsiri Kur'âni'l-Azîz*'dir. Bu isimler bizzat yazar tarafından kullanılmıştır. *ed-Durru'l-Ferîd fî Tefsîri Kur'âni'l-Mecîd* ismi, yazarın kendi deyimiyle kitabın iki kapağı arasında gizlenmiştir. Müellif ancak kitabın mukaddime bölümünü okuyanlar bunu görebilir demiştir. Her iki ismin yazmış olduğu tefsiri doğrular nitelikte olduğunu belirtmiştir (Yedâli: 2014, I, 142). Eser, *ez-Zehebü'l-İbrîz fî Tefsiri Kitâbillahi'l-Azîz* ismiyle meşhur olmuştur (en-Nahvi: 1987, 155). Eser *el-İbrîz* şeklindeki kısa ismiyle de anılır. Makalemizde buradan itibaren eser hakkında bu kısa ismi kullanacağız.

Müellifin torunlarından Râcil b. Ahmed Sâlim eseri tashih ve tahkik ederek bastırmıştır (Yedâli: 2014, I, 79). Muhammed el-Akib et-Talib Me'zuz eser üzerine doktora tezi (Muhammed el-Akib et-Talib Mezuz, *Usulu't-Tefsir fî'z-Zehebi'l-İbrîz fî Tefsiri Kitâbillahi'l-Aziz*, Muhammed el-Hamis Üniversitesi, 2020), Franck Leconte isimli Fransız bir araştırmacı da yüksek lisans tezi (Franck Leconte, *Un exégèse mystique du Coran au XVIIIème siècle dans le sud-ouest de la Mauritanie (al-Gibla): ad-Dahab al-İbrîz fî Tafsir Kitab Allah al-Aziz de Muhammad ibn al-Muhtar al-Yadali*, Université de Marseille, 1995) hazırlamıştır.

Eserin, müellifin vefat tarihi olan h. 1166 (Kavas: 2013. XLIII, 384) yılından altı yıl önce, yani 1160 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır (Yedâli: 2014, I, 56).

Elimizde yedi cilt olarak bulunan eserin birinci cildinde 138 sayfa tahkik mukaddimesi yer almaktadır. Bu bölümde müellif, eseri ve yaşadığı bölge hakkında bilgiler yer almaktadır. 140. sayfadan 273. sayfaya kadar ise kitabın mukaddime kısmı bulunmaktadır. Bu bölümde 18 başlık altında Tefsir Usûlü ve 'Ulûmu'l-Kur'ân'a dair bazı konular yer almaktadır. Daha sonraki bölümlerde Fatiha Sûresinden başlayarak Mushaf sıralamasına göre sûreler tefsir edilmiştir.

Her cildin son kısmında o ciltte yer alan şiirler, hadisler, özel isimler ve konular fihristi yer almaktadır.

Eserin birçok kaynaktan beslenmesi Yedâli'nin yorum yöntemine zenginlik ve farklılık katmıştır. Böylece eser dirayet ve rivayetin harmanlandığı bir tefsir niteliğine sahiptir. Müellif, Taberi (ö. 310/923), Beğavî (ö. 516/1122), İbn-i Atiyye (ö. 541/1147) ve İbn-i Cüzey'in (ö. 741/1340) tefsirlerini zikrederek bunların sünnete tabi olduğunu ve bid'attan uzak durduklarını ve bu nedenle onlara kaynakları arasında yer verdiğini ifade etmiştir. (el-İbrîz, 1/113). Bu tefsirler rivayet tefsirlerinin önde gelenleri arasında yer almaktadır. Diğer taraftan Arapçanın incelikleri, yapısı ve grameri gibi konularda şiir kaynakları, sözlük kaynakları ve bunları içeren tefsirlerden yararlandığını belirten yazarın, kaynakları arasında Zemahşerî (ö. 538/1144), Suyûtî (ö. 911/1505), Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Mekkî b. Ebû Talib (ö. 437/1045), Seâlibî (ö. 875/1471), İbn Hişâm (ö. 218/833), er-Rağıb el-İsfahanî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ve Sefâkusî (742/1342) gibi müellifler bulunmaktadır (Yedâli: 2014, I, 111-112).

Tefsirinde ağırlıklı olarak rivayetleri kullanan Yedâli, kendisinin de yer yer alıntı yaptığı bazı müfessirleri eleştirerek onların Kur'ân'ı kendi batıl görüşlerine göre tevil ettiklerini, kendilerinden önce dayandıkları bir âlim, tabiun ya da sahabiden herhangi bir kişinin bulunmadığını leri sürmüştür. Bu kişilere; Abdurrahman İbn-i Keysan el-Esam (ö. 200/816), Cübbâî (ö. 3003/916), Zemahşerî ve Rummanî (384/994) gibi isimleri örnek olarak saymıştır. Bunların güzel ibarelerle kelimelerini süsleyerek kendi batıl itikatlarını metne eklediklerini söylemiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin bazılarının da bu tür tefsirleri yücelttiğini ifade ederek Zemahşerî'nin tefsiri'ni bu hususa örnek göstermiş ve bu tutumları sergileyenleri eleştirmiştir. Bununla birlikte dil açısından belirli kurallar uygulayarak çıkarım yapanları istisna etmiştir (Yedâli: 2014, I, 114).

Yazar mukaddimesinde *el-İbrîz*'in diğer tefsir kitaplarından farklı olarak metodolojik ve bilimsel bilgiler içerdiğinden bahsetmektedir. İnsanların elinde bulunan tefsirlerdeki farklılıkların önemli olanlarını toplayarak yanlış tefsir ve yorumları ortaya koyduğunu, zayıf ve muhtemel olanlarla aralarındaki farklılıklardan bahsettiğini belirtmiştir (Yedâli: 2014, I, 115).

Yedâli, eserinde yer verdiği tercih vecihleri arasından en güçlü görüşü zikrettiğini belirtmiştir. Örnek olarak Kur'ân'ın Kur'ânla tefsiri, mananın sünnete muvafık olması ve konu hakkında söylenenler arasında sahabenin yorumunun bulunması gibi öncüller kullandığını dile getirmiştir (Yedâli: 2014, I, 130-131).

Genel olarak Yedâli, tefsirinde takip ettiği yöntemi anlatırken tefsirde sadece diğer kaynak tefsirlerden nakilde bulunduğunu ve kendinden görüş katmadığını ileri sürmektedir. Ancak kitap üzerine çalışma yapanlar, bu tefsirin öneminden bahsederken Yedâli'nin birçok faydalı bilgiyi de eserine eklediğini belirtmişlerdir. Muhakkik, müellifin sadece nakilde bulunmadığını ispat için eserin 1. cildinin 133. sayfasındaki Yedâli'nin yorumlarını örnek göstermiştir. Ayrıca kendisi eseri yazmadaki amaçlarını sıralarken “diğer tefsirlerde ele alınan önemli ve farklı konuları gücü ölçüsünde bu kitapta bir araya getirmek, bir müfessirin diğerinden farklı yaklaştığı konuları tespit etmek ve daha birçok faydalı güzel şeyleri eklemek” niyetini ve esere katkısını zikretmiştir (Yedâli: 2014, I, 80). Moritanya'ya ziyaretimiz sırasında muhakkike bu eseri hangi tefsir türü olarak tanımladığını sorduğumuzda, Muhakkik eserin lügavî ve câmî bir tefsir olduğunu belirtmiştir.

Tefsirin metodu hakkında da kısaca şunları söyleyebiliriz: Müellif, *el-İbrîz*'de sûrelerin başlangıcında sûrenin adı, kaç âyetten teşekkül ettiği, nerede nazil olduğu ve varsa faziletine dair rivayetler ile diğer bazı hususiyetleri hakkında genel bilgiler vererek tefsirine başlamıştır. Ayrıca tefsir ettiği sûrenin veya âyetin sebep-i nüzulüne ilişkin rivayetler varsa o bilgilere de ayrıca yer vermiştir. Yedâli, eserinde âyetleri gruplar halinde verip sonra o grup âyetlerin tefsirini yapmıştır. Bu yöntemle tüm âyetlerin tefsirine yer vermiş, ancak bazen kelime, bazen cümle, bazen de âyetin tamamını tefsir etmiştir. Bazı sûrelerin başlangıcında âyet sayısıyla birlikte sûrenin kaç kelime ve kaç harften müteşekkil olduğu bilgisine yer vermiştir.

Yedâli, âyetlerin tefsirinde ise kıraat farklılıklarına işaret etmiş, manaya ve ahkâma olan etkisini izah etmiştir. Yine ilgili âyette önemli gördüğü ve açıklanmasını düşündüğü bazı kelimeleri, dilbilimcilerin de görüşlerini dikkate almak suretiyle, gerektiğinde görüşünü âyet ve hadislerle destekleyerek ve Arap şiirinden İstişâdda bulunarak lügavî ve ıstilahî açıdan değerlendirmiştir. Âyetin irabına yönelik belirtilmesi gereken bir husus olduğu takdirde, mutlaka buna değinmiş, değişik şekillerde âyetin irap edilmesinin mümkün olduğu hallerde ise bu irap çeşitlerini nakletmiştir. Ayrıca yeri geldikçe âyetleri belagat açısından da tahlile tabi tutmuştur. Tefsirini yaptığı âyetin, başka bir âyetle veya hadisle ilgisi varsa, buna değinmeye çalışmış, bu bağlamda takyid, tahsis, beyan, nesh gibi ilişkilere işaret etmiştir.

Yedâli, tefsirinin genelinde Kur'ân'ın Arapça nazil olmasından hareketle, mutlaka Arap dil kurallarına riayet edilmesinin önemine işaret etmiştir. Ayrıca âyetlerin mutlaka diğer âyetler ve hadisler çerçevesinde anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Yedâli âyetlerde yapılabilecek zorlama tevillere ve batınî yorumlara karşı çıkmıştır.

Yedâli eserin mukaddimesinde bu kitabın yazılış sebebini, Kur'ân'a hizmet, Kur'ân'la işğal edenlere vad edilen sevaba nail olma isteği ve Kur'ân'dan uzaklaşan, Kur'ân'ı önemsemeyen kendi dönemindeki toplumun Kur'ân'ı öğrenmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazar bu eseri yazmasında üç gaye olduğunu zikrederek daha önceki tefsirlerde bu üç gayeyi bir arada bulamadığını belirtmiş ve bu sebeple tefsirini yazmıştır. Bunlar (Yedâli: 2014, I, 80):

1. Kur'ân'ın müşkil, müteşabih, muhalefet ve tekrarlarını açıklamak, sebeplerini izah etmek.
2. Görüş ve nakillerden batıl, zayıf ve tercih edilenleri açıklamak.
3. Diğer tefsirlerde ele alınan önemli ve farklı konuları gücü ölçüsünde bu kitapta bir araya getirmek, bir müfessirin diğerinden farklı yaklaştığı konuları tespit etmek ve daha birçok faydalı güzel şeyleri eklemek.

2. YEDÂLİ'NİN TEFSİR ANLAYIŞI

Bu bölümde müllifin tefsir verilerini toplarken kullandığı yöntem, tefsirin muhtasar ve ansiklopedik özelliği, yazarın tefsirinde yer verdiği faydalı bilgiler konuları üzerinde durulacaktır.

2.1. TEFSİR VERİLERİNİ TOPLAMA

Yedâli'nin, tefsirini yazarken çok sayıda kitaptan referans aldığını daha önceki bölümde zikretmiştik. Bunlar: 1. *Tefsiru'l-Celâleyn*, 2. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 3. *Meâlimu't-Tenzîl fi't-Tefsîr ve't-Te'vîl*, 4. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, 5. *el-Keşf ve'l-Beyân*, 6. *Tefsiru'l-Kevâşî*, 7. *Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 8. *Tefsiru'l-Mehdevî*, 9. *Mefâtihu'l Gayb*, 10. *el-Vecîz*, 11. *Tefsiru's Sefâkusî ev Ehâveyn*, 12. *Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi mâ Yeltebisu fi'l-Kur'ân*, 13. *Müşkilâtu'l-Kur'ân*, 14. *el-Hidâye ila Buluği'n-Nihâye fi İlmi Meâni'l-Kur'ân*, 15. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 17. *Tefsiru Üdfüvî* (Yedâli: 2014, I, 84-99).

Müellif eserin giriş kısmında asli kaynakları kullanırken takip ettiği yöntemi anlatmıştır. Buna göre asli kaynaklardaki bilgilerin bir kısmını olduğu gibi alırken bir kısmını da özetlemiştir.

Yedâli eserinde tefsirinin özelliklerini şöyle anlatmaktadır: “Tefsirimiz büyük hacimli eserlerden özetlediğimiz bilgilerin yanında hadis ve şer'î hükümleri de ihtiva etmektedir. Ayrıca eserde tefsir okuyucuları için doyurucu nitelikte yakut gibi eşsiz bilgiler, dikkat çekici kıssalar, işari yorumlar, harika nükteler ve birçok ilave açıklamalar bulunmaktadır.” (Yedâli: 2014, I, 107).

Yedâlî, tefsirin yazımında kendisine pay biçmediğini özellikle vurgulayarak bu bağlamda kendisini “kitapları derleyen” olarak nitelendirir.

Yedâlî döneminde özellikle tefsir alanında kitap yazmanın yadsınamaz bir önemi vardı. İnsanlar bedevi olduğu için göçebe hayatı yaşıyor ve bu suretle devamlı yer değiştiriyordu. Kitaplara ulaşma imkânı kısıtlıydı. Şahsi yorum riski olabileceğinden tefsir yazmaya da pek sıcak bakılmıyordu. Ayrıca tefsirlerde dağılmış malzemeyi seçmek zor olduğu gibi insanlara sade bir dil ile aktarmak da kolay değildi. Yedâlî tefsir kitaplarının münderecatından topladığı malzemeleri yeni bir forma sokarak anlaşılır bir dil kullanmıştır. Onun nevi şahsına münhasır yetkinliğini, üslubunun özelliklerini, üretkenliğini ve özgünlüğünü tefsirinde görmek mümkündür. Yedâlî'nin rivayetleri bir araya getirme, kitapları telhis etme, ulemanın sözlerini nakletme hususunda özel bir metodu vardır. Bu minvalde kaynakları aktardıktan sonra *el-İbrîz*'in mukaddimesinde şunları söyler: “Tefsirin hacmini kısaltmak için bazı rivayetleri yeniden biçimlendirdim. Elimden gelen gayreti göstererek farklı bir tarzda tefsir malzemelerini birleştirdim.” (Yedâlî: 2014, I, 108).

Yedâlî'nin tefsirdeki metodu bir dizi eleştirilere maruz kalmıştır. Buna göre müfessir, “gece odun toplayan” gibi doğru yanlış ayrımı yapmadan, sağlam bir kritik süzgecinden geçirmeden önüne gelen bütün rivayetleri tefsirine almıştır. Ancak müfessir, tefsiri yazarken başta kendisine ve tefsir okuyucularına faydalı olma gibi bir amacı olduğunu ifade etmektedir (Yedâlî: 2014, I, 108).

2.2. TEFSİRİN ANSİKLOPEDİK ÖZELLİĞİ

Yedâlî yalnızca müfessirlerin aktardığı rivayet ve yorumlarla yetinmemiştir. O, “biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık” (En‘am, 6/38) âyetinden ilham alarak tefsir alanının dışına çıkmış ve diğer ilimlerden de var gücüyle istifade etmeye çalışmıştır. Böylece onun eseri, içinde tefsirin de olduğu ansiklopedik bir kitaba dönüşmüştür.

Yedâlî ansiklopedik bilgileri verirken konunun dışına çıkmış, fazlaca uzatmalara yer vermiştir. Mevzuyla alakası olmayan konular için özür dilese de bazı haşviyyat nitelikli malzemeleri alma konusunda dikkatsiz davranmıştır. Mesela Âl-i İmrân 96’da geçen أول بيت (ilk ev) ifadesindeki “ilkleri” tefsir ederken şunları söylemiştir: “İbadet için yapılan ilk ev Kâbe’dir. Allah yolunda Uhud gazvesi sırasında okunu ilk atan Sa’d b. Ebî Vakkâs’dır. İlk silah kuşanan kişi yine odur. İlk köle sahibi olan İdris peygamberdir. Hz. İbrahim’in öldürdüğü ilk kişi...” gibi uzun uzadıya bilgiler vermiştir (Yedâlî: 2014, II, 196). Doğrusu Yedâlî'nin bu “ilklere” kendine has bir üslup

ve başlıkla yer vermesi onun bu bilgileri okuyucuya aktarmak istemesinden kaynaklanmaktadır. O, yaklaşık beş sayfa yer kaplayan bu bilgilerin tefsirle bir ilgisinin olmadığını farkındadır. Ancak Yedâlî bu bilgilerin ölüm anında, kabirde ve sonrasında kişiye fayda sağlayacağını, dolayısıyla bu hususun görmezden gelinemeyeceğini ihsas ettirmektedir. Mesela İbrahim sûresindeki şu âyetin *يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْأَجْرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ* “Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırır ve Allah dilediğini yapar.” (İbrahim, 14/27) tefsiri buna örnektir. Âyete yaptığı açıklamanın ardından Yedâlî, “Bizim burada uzun uzadıya açıklama yapmamızdan dolayı okuyucular konunun dışına çıktığımız vehmine kapılabilir. Fakat bizim amacımız faydalı bilgileri bir araya getirmektir.” demiştir (Yedâlî: 2014, I, 109). Bu bölümde verdiği bilgilerin birçoğu zikir, dua ve rivayetlerden oluşmaktadır.

Yukarıda zikredildiği üzere yeri gelince ilkler hakkında bilgiler veren Yedâlî başka bir bölümde “faide” başlığı altında “enler” hakkında bilgiler vererek yine konuyu uzatmıştır (Yedâlî: 2014, II, 134).

Müfessirin sırası geldiğini düşündüğü âyetlerde hemen her konuyla ilgili bilgiler verdiğini görmekteyiz. Örneğin, Bakara Sûresi *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ* “Hani rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.” (Bakara, 2/30) âyetini açıklarken kâinatın yaratılışı, meleklerin görevleri ve şekilleri, önce yerin sonra göklerin yaratıldığı, arkasından melekler ve cinlerin yaratıldığı, meleklerin göklerde, cinlerin ise yeryüzünde iskân edildiği, insanın yaratılışı gibi konuları anlatır (Yedâlî: 2014, I, 343-345). Âdem (a.s.)’ın 700 dil bildiğini, (Yedâlî: 2014, VII, 32), *Acâibü’-d-Dünya* isimli eserden alıntı yaptığından bahisle dünyanın mamur yerleri ve yecüc-mecüc milletinin iskân edildiği yerleri (Yedâlî: 2014, VII, 33), Nûn Sûresinde “nûn” ifadesinin balık olduğunu, yedi kıtanın o balığın üzerinde olduğu görüşünü naklederek bunun doğru olmadığını, yine aynı sûrede dünyanın öküzün boynuzları üzerinde olduğu yorumunu *قِيلَ* (denildi) lafzıyla kaynak göstermeden naklettiği (Yedâlî: 2014, VII, 162) görülmektedir. Müellif bu rivayetlerin bir kısmını kaynak belirtmeden rivayet etmiş, bir kısmıyla ilgili de kaynak bulamadığını muhakkik dipnotlarda açıklamıştır (Yedâlî: 2014, VII, 354-354).

Müfessir faydalı gördüğü bilgileri aktarırken tefsirin dışına çıkıp çıkmadığı hususunda okuyucunun kaygılarını umursamamaktadır. Bu yüzden mesela şu *وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ* “...Bütün bunlardan sonra kim inkâra sapsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır.” (Nûr, 24/55) âyetin yorumuyla ilgili ilk kâfirlerin Hz. Osman’ı öldürenlerin olduğunu açıkladıktan sonra Hz. Osman dönemi, onun ölümüne sebep olan hadiseler, evinin muhasarası esnasında sahabenin tutumu, evine nasıl baskın yapıldığıyla ilgili tefsirin dışına çıkarak ayrıntılı bilgiler vermekte bir beis görmemiştir. Ayrıca bu olaydan sonra fitne hadiselerine, çatışma yerlerine, kaç kişinin öldürüldüğüne, tahkim ve müzakere süreçlerine değinmiştir. Öyle ki İbn-i Zübeyr’in biat etmesi ve Hz. Peygamberin evinin yapım tarihinden Hz. Hüseyin’in şehit edilmesine kadar geçen süreci bile nakletmiştir. Hatta Yedâlî tefsirin dışına çıktığını şu âyetin *وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ* “Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti.” (Âl-i İmrân, 3/144) tefsirinde peygamber isimlerini sıraladıktan sonra “Tefsirimize dönelim” ifadesiyle âdeta itiraf etmiştir (Yedâlî: 2014, I, 109).

Tarihi bilgilere yer verirken çok daha sonraki olaylardan da bahsederek Kırmâtîler’in Mekke’yi işgalini ve Hacerü’l-Esved’in yerinden sökülmesini anlatmaktadır (Yedâlî: 2014, VII, 368). *قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رَجْسٌ وَغَضَبٌ أَتَجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ آيَاتٍ إِلَّا مَا يُنذِرُ الَّذِينَ كَفَرُوا قَدْ نَسِيَ آيَاتِ اللَّهِ وَمَنْ يُنذِرِ الْغُلَامَ بِيَدِهِ يُعَذِّبُهُ وَيُعَذِّبُ الَّذِينَ يَبْغُونَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَذَلِكَ مِنَ الطَّاغُوتِ الَّتِي كَفَرُوا بِهَا لَعْنَةُ اللَّهِ لِيَتَذَكَّرَ الَّذِينَ أَسَاءُوا* “Hûd şöyle cevap verdi: “Üzerinize Rabbinizden bir öfke ve bir azap inmektedir. Haklarında Allah’ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda mı benimle tartışıyorsunuz? Bekleyin öyleyse! Şüphesiz ben de sizinle bekleyenlerdenim!” (A‘raf, 7/71) âyetin tefsirinde Beytullah ile ilgili bilgilere yer verip Abdurrahman b. Sebâbe’den yaptığı rivayette rükün, makam ve zezem arasında 99 nebinin kabrinin bulunduğu bilgisini zikretmiştir (Yedâlî: 2014, III, 228).

Yedâlî’nin Hz. Peygamber’in sireti, peygamber kıssaları gibi pedagojik ve irşat edici konularda ayrıntıya girmesi ise tefsirinin karakteristik özelliğidir.

Mesela *وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا* “...Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı...” (Âl-i İmrân, 3/103) bu âyetin tefsirinde yaptığı açıklama konuya örnektir. “Buradaki anlatılar İslam’dan önceki Medinelilerin durumudur.” diyor ve akabinde Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki nesep bağına ve aralarında 120 sene devam eden savaşa değinmiştir. Müfessir onların İslam öncesi hallerine, ilk akabe biatına, Mus‘ab b. Umeyr’in onlara gönderildiğine vurgu yapmış, onların bazı kıssalarını, yöneticilerinin Müslüman oluşlarını ve sonraki dönemdeki gelişmeleri de ele almıştır. Arkasından ikinci akabe biatı ve Hz. Peygamberin hicretine izin verilmesi konusunu işlemiştir. Aynı şekilde Âdem, Nuh ve

İbrahim gibi peygamberlerin kıssalarına da fazlaca yer vermiştir (Yedâli: 2014, I, 110). Bunlar gibi çok sayıda konuyu uzattığı örnekler mevcuttur.

Yedâli, yeri geldiğinde fikhî konuları detaylı bir şekilde ele almıştır. Dolayısıyla namaz, oruç ve huşu gibi konular üzerine yaptığı tahlilleri tefsirinde görmek mümkündür. Örneğin; Mâide Sûresini tefsir ederken çok detaylı bir anlatımla sûreye başlamış ve bu sûrede 18 hüküm bulunduğunu belirterek bunları sıralamıştır. Bu sûrenin şeriatın tamamını içeren, dinin kemâli özelliğinden bahsederek sûreye “*Tekmil Sûresi*” de denilebileceğini belirtmiştir. Bu tezini yaptığı alıntılarla destekleyecek rivayetleri sıralamış ve teknik bilgiler vermiştir. İhramlıya av yasağının konulması, ihramın kemâli, içkinin haram kılınması, akıl ve dini korumanın kemâli, hırsızlık ve savaşta haddi aşmanın yasaklanması, canı ve malı korumanın kemâli, temiz şeylerin helal kılınması, kulluğun kemâli gibi değerlendirmelere yer vermiştir (Yedâli: 2014, III, 5-7). Dinin tamamlanması konusunu detaylandıran Yedâli, ahkâm ve ferâizin tamamlandığını, helal-haram gibi hükümlerin artık konulmayacağını belirterek, o günün Arefe ve Cuma gününe denk geldiğini belirtmiştir. Buhri’den yaptığı alıntıda “Bir Yahudi Hz. Ömer’e keşke kitabınızdaki bu âyet bize Yahudi toplumuna inseydi, siz onu okuyorsunuz ve bayram yapmıyorsunuz” dediğini, benzer rivayeti İbn Abbas’tan naklederek “Dinin tamamlanması iki bayrama denk düşmüştür, Cuma ve Arefe günüdür.” demiştir. Hatta İbn Abbas’ın başka bir rivayette “Bu gün beş bayramdır. Onlar Cuma, Arefe, Yahudilerin bayramı, Hristiyanların bayramı ve Mecusilerin bayramıdır. Bu günden ne önce ne de sonra hiçbir milletin bayramları aynı güne denk gelmemiştir.” dediğini nakletmiştir. Gün “el yevm” konusunu o gün mü ya da her hangi bir gün mü olduğunu tartışmış ve muayyen bir gün olmadığını belirterek şiirle istişhadda bulunmuştur (Yedâli: 2014, III, 11).

Fe yevmün lenâ fe yevmün Aleynâ (Yedâli: 2014, III, 11) (Bir gün lehimize bir gün aleyhimize) Müfessirin eğitimci ve kültürel yönü ağır bastığı için satranç, astronomi, burçlar, tılsım, sihir, kumar gibi konulara, fikhî münazara ve edebi tartışmalara çokça yer verdiği görülmektedir.

Müfessir “Tahkik ehlinin basit çalışmalarla kendisini sınırlandırmaması gerekir.” sözüyle de tefsirde ayrıntıya girmesinin sebebini anlatmaya çalışmıştır. Onun tefsirin dışına çıktığı konuların başlığında en çok kullandığı tabir “tamamlama/tekmil” kelimesidir.

Daha önce de belirtildiği gibi tefsirinde yeri geldikçe her konuya temas eden Müellif, fıkıh, kelam, tarih, coğrafya, dil, mezhepler tarihi gibi alanlarda çok sayıda şahıs ve eser ismi zikrederek ulaştığı görüşleri nakleder. Örneğin A ‘râf Sûresi *إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي*

سِنَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ
سنّةِ ایامِ ثم استوی علی العرشِ یغشی اللیلَ النهارَ یطلبُهُ حثیثًا والشّمسَ والقمرَ والنّجومَ مسخّراتٍ بامرِهِ ألا له الخلقُ والأمرُ
“Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır. Bilesiniz ki, halk da emir de (yaratma ve yönetme) yalnız O’na aittir. Âlemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.” (A’raf, 7/54) âyetin tefsirinde haliku’l-Kur’an meselesine değinerek bu konuyla ilgili farklı görüşleri ve tarihi olayları zikretmiş ve Mihne hadisesi hakkında bilgiler vermiştir. “Faide” başlığı altında Selefîn, Mutezile’nin ve diğer mezheplerin görüşlerini aktaran yazar, İbn-i Hacer’in bu konuyu beş görüş olarak özetlediğini belirtmiştir. Kur’an’ın mahlûk olmadığı görüşünü savunan yazar, kitap, sünnet, icma ve akıl delilleriyle bu görüşünü desteklemiş ve bu hususta farklı düşünen bir kimsenin küfre düşmeyeceği kanaatini belirterek bu fikrini desteklemek üzere mezhep imamlarından görüşler zikretmiştir (Yedâli: 2014, III, 210-216). “Kur’an Mahlûktur” sözünü ilk kullanan kişinin de Velid b. Muğire olduğunu ifade etmiştir (Yedâli: 2014, VII, 226).

Doğa olaylarına da değinen müellif, A’raf Sûresi 56. âyetin tefsirinde rüzgârların Saba, Debur, Şimâl ve Kible olmak üzere 4 çeşit olduğunu belirtmiştir. İbn-i Ömer’den yaptığı bir nakilde 4’ü rahmet ve 4’ü de azap olmak üzere 8 çeşit rüzgâr olduğunu, rahmet rüzgârlarının isimlerinin Nâşir, Mübeşşerât, Mürselât ve Zâriyât olduğunu, azap rüzgârlarının ise Gâsif, Âsif, Sarsar ve Akim rüzgârları olduğunu zikretmiştir (Yedâli: 2014, III, 220).

Bakara Sûresi 124. âyetin tefsirinde İbrahim’in (a.s.) tabi tutulduğu imtihanları (Yıldız, güneş, ay “Gökyüzüne bakarak rabbini bulmaya çalışmasına dair yaşadıkları”, ateşe atılması, hicreti, oğlunu kurban etmesi ve sünnet olması) sıraladıktan sonra bunlara sabır gösterdiğini belirtmiştir. Daha sonra fitrat konusu üzerinde söz açan Yedâli, kişisel temizlik konusuna girmiş ve bıyığı kesip sakalı uzatarak Acemlere muhalefet etmek gerektiğini, çünkü onların sakalı tıraş edip bıyıkları uzattıklarını veya her ikisini birlikte uzattıklarını, bu halin temizlik ve güzelliğin tam tersi olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık misvak, mazmaza, istinşak gibi işlemlerin ağzı yemek, balgam ve kirden temizlediğini, tırnakları kesmenin el ve ayakları temizleyerek süslediğini, çünkü tırnakların uzaması halinde görünümünün çirkin olacağını ve aralarında kir barındıracağını, aynı şekilde parmak aralarını yıkamak gerektiğini, kasık kıllarını tıraş etmek ve koltuk altlarını yolmak gerektiğini, saçları temizlemenin elzemliğini, istinca yaparak taharet bölgelerini temizlemek gerektiğini ve sünnet olmak yoluyla sünnet derisini idrardan temizlemek gerektiğini, bütün bunların fitratın gereği olduğunu ileri sürerek temizlik konusunda detaylı bilgiler vermiştir (Yedâli: 2014, I, 420).

Mearic Sûresindeki “تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ” (Meâric, 70/4) âyetle ilgili bilgiler verirken miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.” (Meâric, 70/4) âyetle ilgili bilgiler verirken diğer tefsir kaynaklarından aktarımlar yapmış, her gök ve yer arası mesafenin 500 yıllık bir mesafe olduğunu ve gökyüzünden arşa olan mesafenin ise 36 yıllık bir mesafeye denk geldiğini ifade ederken bahsedilen mesafe uzaklıklarının insanların normal standartlarına göre kullanıldığını belirtmiştir (Yedâlî: 2014, VII, 191).

Ra’d Sûresi 4. âyetin “وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا” (Ra’d, 13/3) tefsirinde kevnî meselelere girerek göklerin direksiz oluşundan, arşın semanın üzerinde bulunduğundan, yerin şeklinden, altında bulundurduğu şeylerden bahsederek ilk yaratılan dağın Ebu Kubeys olduğunu belirtir. Ayrıca Kurtubi’den yaptığı nakille مَدَّ الْأَرْضَ ifadesinden yola çıkarak yerin küre şeklinde olmadığını bildirmiştir (Yedâlî: 2014, IV, 2165). Aynı sûrenin 9. âyetinde “اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْضَ وَمَا تَزِدُادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ” (Ra’d, 13/3) hamilelik müddeti mevzusuna girmiş ve *el-Lübab*’ı kaynak göstererek hamileliğin asgari süresinin 6 ay, azami süresinin ise 2 ya da 4 yıl olabileceğini, hatta Harem b. Hayyâm’ın annesinin karnında 4 veya 5 yıl kaldığını aktarmıştır (Yedâlî: 2014, IV, 169).

Fıkhi konularda genellikle yerleşik kuralları zikreden müellif burada da hem kendi mezhebi olan Malikilerin, hem de diğer mezheplerin görüşlerine yer vermiştir.

İsrâ Sûresinin ilk âyetini açıklarken Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, Beyt-i Makdis kavramları üzerinde durmuş, Burak’la yürüyüşün hikmeti, bu yolculuğun gece yapılmasındaki amaca dair rivayetleri çeşitli kaynaklardan aktarmıştır. *Şerhi ‘ş-Şifa* isimli eserden nakille Beyt-i Makdis’te bulunan kaya hakkında bilgiler vererek yeryüzündeki bütün suların o kayanın altından çıktığı bilgilerini zikretmiştir. Arkasından faideler (fevaid) başlığı altında 12 farklı konuya değinmiştir (Yedâlî: 2014, IV, 285-292).

Tefsirinde vermek istediği bilgileri faide, tekmil, tetmim, latife, tenbih başlıkları altında verdiği görülmektedir. Örneğin, 7. cilt 324. sayfada “faide” başlığı altında nehar ve yevm kelimelerinin hangi anlama geldiğini, 87. sayfada “tekmil” başlığı altında Hz. Peygamberin miras bırakmadığı hususunu, 91. sayfada “tetmin” başlığı altında fey ve ganimet hakkında açıklamalar yapmış, 95. sayfada ise “tenbih” başlığı altında dil kurallarıyla ilgili izahlarda bulunmuş, 1. cilt 350. sayfada “faide” başlığı altında şeytanın Hz. Âdem’e neden secde etmediği hususunda bilgiler vermiştir.

Yedâli, yukarıdaki terimleri kullanarak bu başlıklar altında tefsirin dışında çok farklı konulara girmiş her alanla ilgili geniş malumatlar aktarmıştır. Müellifin bu yönüyle er-Razi'nin *Tefsir'i Kebir*'deki yöntemini benimsediği söylenebilir. Çünkü er-Razi'nin (606/1210) de farklı konuları bab, hüccet, latife, mesele, faide, nükte gibi başlıklar altında ele aldığı görülmektedir (er-Râzî: 1988, I, 19).

2.3. TEFSİRİN MUHTASAR ÖZELLİĞİ

Eseri tahkik eden Racil, söz konusu tefsirin hem ansiklopedik hem de muhtasar olmasının birbirine zıt olduğunu, ama ansiklopedik yönün tefsirin tamamına şamil olmadığını belirtmiştir. Aslında ayrıntılar gözle görülür olsa da müellif onları bizzat nakletmek için değil, bu bilgileri aktarmanın fırsat olduğunu düşündüğü için eserinde yer vermiştir. Zira ihtisar bir tefsir onun hedefi olup metodunun da asli özelliğidir. O mukaddimesinde tefsirlerdeki dağınık bilgileri topladığını ifade ederek şöyle der: “İnci gibi bilgileri, metinlerdeki çiçekleri, yorumlardaki cevherleri toplayarak; haşviyatları, hadislerin senetlerini ve birçok rivayetlerin atıflarını hafzederek tefsiri yazdım. Muhtasar yazmayı tercih etmem bu zamandaki insanların ilme rağbetlerinin olmaması ve cehaletin yaygın olması sebebiyledir.” (Yedâli: 2014, I, 111).

Tefsirin muhtasar özelliğine kıraat, fıkıh ve tali meselelerin olduğu birçok yerde rastlamak mümkündür. Bu hususta Celâleyn, Vâhidi (468/1076), Kevâşi (680/1281), İbn Cüzey (741/1340) ve Beydâvî'nin (685/1286) eserleri gibi muhtasar tefsirleri örnek almaktadır. Yedâli'nin tefsiri muhtasar bir şekilde yazmak için çok emek harcadığına muttali olduğunu belirten muhakkik, bazı âyetlerde Yedâli'nin yaptığı açıklamaların tefsirinin muhtasar tefsirler kategorisinde yer almasını istediğinden kaynaklandığını belirtmiştir (Yedâli: 2014, I, 111). Bu husustaki bazı örnekler şunlardır:

Bazen *لازم المذهب ليس بمذهب* ifadesini kullanır. Klasik kitaplarda sıkça kullanılan bir kural olmakla birlikte sınırları pek belli olmayan “lazim-i mezheb, mezheb degildir” ibaresine atıfla bazı konularda çok kısa bilgiler geçmektedir.

- Şehadet bahsinde, “şehadetin şartları fıkıh kitaplarında geniş bir şekilde açıklanmıştır”

- Ümmetin özelliklerini ihtisar ettikten sonra yaklaşık bir sayfa anlatıp şöyle der: Bu anlattıklarımızın hepsi hadis kitaplarında mevcuttur, biz senetleri almadık.

- Şu âyetin *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* (İsra, 17/1) tefsirini yaparken *لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا* ifadesini “kudretimizin mucizeleri” şeklinde açıklar. Zira Peygamber İsra gecesinde hadislerde anlatıldığı kadarıyla cenneti,

cehennemi, sidre-i muntehayı, melekleri, peygamberleri görmüştür ve Allahu Teâla ile konuşmuştur. Ancak bunları zikretme gereği duymamıştır.

- *لَنْ يَجِبُ كُلُّ مُخْتَلٍ فَخُورٍ* (Lokman, 31/18) bu âyeti tefsir ederken “büyük günah işleyenlere cezaların olacağı hadislerde geçtiği için burada tekrardan yazmadık.” demiştir.

- Birçok yerde “bu hususta hadis var” diyerek hadisi zikretmemiştir.

- Peygamberin kabirdeki hayatı gibi meselelerde Süyûfî'nin 12 cevaptan oluşan *İnbâi 'l-Ezkiyâ bi Hayâti 'l-Enbiyâ* isimli kitabına atıf yapmıştır.

- Tekrar eden bazı kıssalarda ilk anlattığı yere gönderme yapmıştır. Ümmü Kehhâ'nın kıssası daha önce geçti demesi gibi.

Bazı âyetlerde olabildiğince uzun bilgiler vermesine rağmen örneklerde görüldüğü üzere bazı âyetleri ise çok sade ve kısa açıklamalarla yetinmiştir.

- Kıssalardaki tekrarlar hususunda şöyle demiştir: “Kıssalardaki tekrarların hikmeti A'râf Sûresinde geçmiştir. Sadra şifa olacak bilgi orada mevcuttur. Dilersen bir göz at” ifadesini kullanmıştır. A'râf Sûresi 135. âyetin tefsirini yaparken kıssaların tekrarlarıyla ilgili geniş izahlarda bulunarak; itnap-icâz, ibarenin çeşitliliği, tehdidin tekrarı ve i'cazın ortaya çıkması, kelamda Arapların adeti, tekrarın belağat çeşidi olması, vahdaniyyetin ispatı, peygamberlerin ispatı, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı, Kudretullâha ve Allahın azabına vurgu yapılması gibi çok sayıda hikmeten bahsetmiştir (Yedâlî: 2014, VI, 245-248).

Müellifin ne kadar özet bir tefsir yazmak istediğini Enbiyâ Sûresi 95. âyetin açıklamasında da görmek mümkündür: Yecüc ve mecüc ilgili hususta “Kehf Sûresinde yeterince izahat yaptığımız için tekrar etmeyi uygun görmedik. Önceki yerlere atıf yapma bizim tefsirin özelliğidir.” Şeklinde değerlendirmeler yer almaktadır.

Bakara Sûresi müdayene âyetini *فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ* (Bakara, 2/282) açıklarken yukarıda da geçtiği üzere şahitlikle ilgili şartların fıkıh kitaplarının ilgili bölümünde yer aldığını belirterek ayrıntıya girmemiştir (Yedâlî: 2014, II, 126).

Sonuç olarak tefsirin hem muhtasar hem de ansiklopedik olma özelliği onu büyük hacimli tefsirler kategorisinde yer almasını engellemiştir. Ancak bu tefsir muhtasar da değildir. Muhakkik Racil'in ifadesiyle ikisinin arasında bir yol tutmuştur (Yedâlî: 2014, I, 112).

2.4. TEFSİRDE FAYDALI OLDUĞUNU DÜŞÜNDÜĞÜ BİLGİLERİN VERİLMESİ

Şeyh Muhammed Yedâli, Kur'an'ı Kerimin ıstılahi bir tarifini yapmamakla birlikte; onun Kur'ana yönelik ifadelerinden "Kur'an-ı Kerim, ilâhî ilimler ve sistemlerin toplamıdır, hukukun/şeriatın temeli, dünya ve ahiret hayırlarının başlangıcı ve sonudur. Dini ilimlerin başı ve başlangıcı olup şeriatın temelleri onun üzerine bina edilmiştir." Şeklinde bir tarif yaptığı çıkarımı ortaya konulmuştur (Yedâli: 2014, I, 107).

Bu bağlamda müfessirin tefsiri birçok notlarla doludur. Bir konuyu özetledikten sonra faydalı olabilecek bilgilere yer verirken "tefsirlerdeki faydalı incileri kısaltarak" ifadesini kullanır. Fazla bilgi vermek istediğinde "bu nefis bilgilere sıkça yer vermek iyi olur" der. Bir kitaptan seçme yaptığında "bu kitapta zikre değer bilgiler var" der. Bir konuyu uzattığında amacının bilgileri derlemek olduğunu söyler. Böylece onun tefsiri hikmetli ve faydalı olduğunu düşündüğü bilgileri toplayan câmi' bir eseredönüşmüştür (Yedâli: 2014, I, 107).

Mesela:

- Osman mushafıyla ilgili bilgileri İbnü'l-Hatîp'ten (776/1374) nakletmesi (Yedâli: 2014, I, 113),
- Marife olan *Rahman* ve *Haris* kelimelerindeki eliflerin alem oldukları için hafzedilmesini *Dürret'ül-Gavvâs* adlı eserden özetlemesi (Yedâli: 2014, I, 113),
- Rivayetlerde geçen Bersisa ve Ceric kıssalarından bahsetmesi, beşikte konuşanlar ilgili bilgiler vermesi (Yedâli: 2014, VII, 95-98),
- Fatiha Sûresindeki yaptığı şu açıklama: Kul Fatiha Sûresinde hamde layık olanı şuurlu bir kalp ile zikrettiğinde nefsi Allah'a doğru yönelmeye başlar. Allah'ın her sıfatını zikrettiğinde O'na yönelmeyi sağlayan bu içgüdü sûrenin sonuna gelinceye kadar kuvvet kazanır. Böylece Allah'ın ceza gününün sahibi olduğunu idrak edince bu eğilim kuvvet noktasında zirveye ulaşır. Sonuç olarak kul işlerinde yalnızca Allah'tan yardım ister ve O'na boyun eğer (Yedâli: 2014, I, 113). Müellif, Fatiha Sûresi ve bazı sûrelerde yaptığı bu ve benzeri değerlendirmeleriyle mutasavvıf yönünü de açığa vurmuştur.
- Tenis alameti olmamasına rağmen السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ.... (sema ve arz) gibi kelimelerin müennes olduğunu ayrıntılı olarak anlatması. Yine الْمَسْجِدِ (mescit) ve وَقْتُ (vakit)... gibi kelimelerin müzekker olmasının üzerinde durması (Yedâli: 2014, I, 113),
- Maide Sûresinde yaptığı tefsirde domuz etinin yasaklanmasıyla ilgili olarak bütün cüz ve azalarının yenmesinin yasaklandığı bilgisine yer vermesi, aynı sûrede yer alan akit konusu,

takva konusu gibi hususları değerlendirdikten sonra “hilfu’l-fudûl” ile ilgili bilgiler vermesi (Yedâli: 2014, III, 7),

- A’raf Sûresinde sıraladığı faydalar arasında sihir ve mucize kavramları üzerine bilgiler vermesi, Kur’an-ı Kerim’de Firavun’un ismi geçerken ahmaklığı nedeniyle Nemrud’un isminin geçmemesi gibi konulara değinmesi (Yedâli: 2014, III, 245),

Yukarıdaki başlıklarda da yer aldığı üzere müellif faydalı olduğunu düşündüğü bilgileri, tekmil, faide, mesele, tetmim ve tenbih gibi başlıklar altında okuyucuya aktarmaktadır.

3. TEFSİR METODOLOJİSİ

Bu kısımda eserin rivayet ve dirayet yönü üzerinde durularak metodolojisi ortaya konulmuştur. Müellif, eserinde rivayetlere ağırlık vermesine rağmen dirayet yöntemini de kullanmıştır.

3.1. RİVAYET YÖNÜ

Rivayet tefsiri genel anlamıyla, Kur’an’a, Hz. Peygamberin sünnetine, seleften nakledilen haberlere, Arap dili ve cahiliye Arap şiirine dayanan tefsir olarak tanımlanır. (Demirci: 2008, 130). Yedâli’nin *el-İbrîz* isimli bu eseri derleme bir tefsir olarak daha çok rivayet yönüyle ön plana çıkmaktadır. Yedâli, eserini 17 meşhur tefsir eserinden kendi tabiriyle “süzerek” vücuda getirmiştir.

Eseri tashih ve tahkik eden Racil b. Ahmed Salim el- Yedâli, eseri lügavi ve câmi bir eser olarak tanımlamaktadır.

Yedâli eserini, kendinden önceki tefsirleri takip ederek, ölçülü bir yaklaşıma göre yazdığını ve önceki tefsirlerden birçok alıntı yaptığını açıkça belirtmektedir. Bu yüzden ilk olarak Kur’anı Kur’anla tefsir etmiştir. Onda bulamadığı husus için Sünnet-i Nebeviyye’ye müracaat etmiştir. Kur’an’ı en iyi anlatan odur. Çünkü Allah Rasulu, Kur’an’ı açıklamak için geldi. Onun sünnetinde Kur’an’ı açıklayacak bir şey bulamazsa, sahabe ve tabiunun sözlerine başvurmuştur. Sahabiler Peygamber aleyhisselâmın yanında oturdular, sohbetinde bulundular ve vahye şahit oldular. Tabiun da aynı şekilde sahabinin yanında bulunup ondan bilgiler almıştır. Daha sonra da Kur’an-ı Kerim’i delillerine, şiirine ve nesrine dayanarak tefsir etmiştir. Bununla birlikte nahiv ve i’rabı göz ardı etmemiş, mana netleşinceye kadar sözü aslına ve menşesine havale etmiştir (el-Akib: 202, 141). Dolayısıyla müellifin tefsir yaparken öncülleri arasında bu sıralama önemli bir yer tutmaktadır.

3.2. DIRAYET YÖNÜ

Dirayet tefsiri sadece rivayete bağlı kalmayıp dil, edebiyat ve çeşitli ilimlere dayanılarak yapılan tefsir anlamına gelir (Cerrahoğlu: 1971, 226). Dirayet tefsirini rivayetten ayıran en belirgin özellik, müfessirin her hangi bir meselede kendi görüşüne yer vermesidir (Demirci: 2008, 163).

Yedâli'ye göre tefsir, keşiftir, örtüyü kaldırmaktır. Bir delil nedeniyle doktorun hastalığa teşhis koyması ve illeti fark etmesidir. Böylece müfessir âyetin anlamını, durumunu ve kıssalarını çözümler (Yedâli: 2014, I, 167,: el-Akib: 202, 114).

Tefsir ilmi, insan kapasitesine göre âyette kastedilen muradın ne olduğunun anlaşılması bakımından iki kısımdır. Birincisi, tefsirdir ve ancak nakille anlaşılabilir. Bunlar sebeb-i nüzül, mekki ve medeni âyetler, nasih-mensuh, muhkem-mütaşabih, kıraat, geçmiş ümmetlerin kıssaları, meydana gelen bazı hadiseler ve yaradılışla ilgili Allahtan başka kimsenin bilemeyeceği gaybi bilgilerdir. İkincisi, tevildir. Tevil, Arap dilinin kurallarıyla dirayete yönelme/yorum yapma imkânıdır. Ona göre tefsir rivayete bağlıdır. Tevil ise; sözcükleri bulunduğu durumun zaruretine binaen kendi anlamlarından başka bir anlama taşımaktır (Yedâli: 2014, I, 167). Müellifin, burada yaptığı tefsir tanımı Suyûtî'nin tanımıyla örtüşmektedir (es-Suyûtî: 1996, I/92).

Yedâli eserini “el-İbrîz” yani saf altın olarak nitelerken yararlandığı kaynak tefsirlerden topladığı bilgilere atıfla kendisini derleyen olarak tanıtır. Hatta esere kendisinden bir şey katmadığını söyler. Ancak yazar uygun gördüğü yerde rivayetleri sıralar, uygun gördüğü başka bir yerde ise konuyu tartışmaya açarak فان قلت (şayet sen şöyle dersen) قلت (ben de böyle derim) ifadesiyle kendi görüşünü zikreder.

âyetini tefsir ederken bu âyetin kıyasın delili olduğunu belirtmiştir. Ancak dikkate alınması gereken emrin, yalnızca naslara atıfta bulunularak kıyas yapılması gerektiğidir ki bunun ilki Allah'ın sözüdür (Yedâli: 2014, VII, 85).

Yedâli'nin kaynak belirtmeksizin verdiği bilgilerden tercihte bulunarak kendi görüşünü beyan ettiği örneklerden biri: **يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ** “Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşkırtır ve Allah dilediğini yapar.” (İbrahim, 14/27) âyetinde **بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ** kelimesini açıklarken sağlam sözden kastın dünyada kelime-i tevhid olduğunu, ahiret hayatında

ise ilk sual olduğunu, bir başka görüşe görede ba's anı olduğunu aktararak ilk görüşün daha doğru olduğunu söylemesidir (Yedâli: 2014, IV, 196).

Eser üzerine doktora çalışması yapan Dr. Muhammed el-Akib'e göre; *“O yaşadığı çağın bir aynasıydı, eseri ise ansiklopedisinde hazineler topladığı bir mirastır. Araştırmacıların dikkatini o hazineyi ortaya çıkarmaya yönlendirmek ve o kaynaktan istifade edebilmelerini sağlamak için ona ışık tutulması gerekir. Yedâli'nin eseri teoloji, mantık, hukuk, dil, belağat ve sarf gibi çeşitli ilimleri içermekle birlikte; Arapça'ya karşı gösterdiği ilgiyi ve odaklanmayı da eserine yansıtmıştır. Bu nedenle garip ve mübhem kelimeleri açıklamak için delil olarak şiirleri aktarmıştır.”* (el-Akib: 202, 50).

Yazar *el-İbrîz*'de ihtilafli olduğu bazı konuları tartışır ve tahlillerini, tercihlerini, eleştirilerini zikreder ve bunu ortaya koyar. Alanında en değerli eserlerden biri olarak kabul edilen bu tefsir, daha önce de belirtildiği gibi sadece bir tefsir değil, aynı zamanda ansiklopedik bir eserdir. Bünyesinde bulundurduğu her alandaki bilgiler, ilmi ve teknik konulardan dolayı bu benzetme yapılmıştır. O hicrî 12. yüzyılın başında, bedevi ortamındaki diğer ekollerle birlikte Eş'ari akidesini, Maliki fıkıh içtihatlarını ve Şazeli tasavvufunu eserlerinde işlemiştir.

4. İTİKADÎ MESELELERE YAKLAŞIMI

Yedâli, tefsirinde akaid konuları arasında yer alan halku'l-Kur'an, kader ve kaza, cennet ve cehennem, sırat ve mizan, kıyamet alametleri, meleklerin sorgusu, kabir azabı gibi meseleleri ele almıştır. Ayrıca tartışmalı bazı konulara da değinmiştir; peygrambere tevessül ve faziletli kişilere (salihlere) tevessülün caiz olduğunu tercih etmiştir. Buna dair hikayeler, tavsiyeler ve yönlendirmeler yapmıştır (Yedâli: 2014, I, 124). Burada müellifin tasavvufi yönü kendini göstermektedir.

Kelamın tartışmalı konuları arasında yer alan Allah'ın sıfatları ile ilgili bir âyet veya hadis geçerse, bu âyet veya hadis, olduğu şekilde mi anlaşılmalıdır? Yoksa yorumlanmalı mıdır? Ya da gerçekliği Allah'a mı bırakılmalıdır? Gibi sorular karşısında Yedâli, yorum yapmayı önemli bir görev olarak görmüş ve konuyla ilgili birçok örnek vermiştir. Yedâli, akaid konularında "Ehl-i Sünnet Mezhebi" ifadesini sıkça kullanmıştır (Yedâli: 2014, I, 124). Kelamullah ve halku'l-Kur'an konusunun geçtiği yerde farklı görüşlere yer verdikten sonra Ehl-i Sünnetin görüşünü de zikretmiş ve akabinde delalete düşen yetmişiki fırkanın yirmisini Mutezile, yirmiikisini Şia, yirmisini Hariciler, beşini Mürcie, üçünü Neccariyye, birini Cebriye ve birini de Müşebbihenin oluşturduğunu, kurtuluşa eren fırkanın ise Ehl-i Sünnet yani Eş'arî ve Mâturidî olduğunu alıntılarla belirtmiştir. Bidat üzere olan fırkalardan bahseden Yedâli,

bunlardan Mutezile, Kaderiyye, Rafiziyye, Cebriyye, Hariciyye, İmamiyye ve Cehmiyye hakkında bilgiler vermiştir (Yedâli: 2014, III, 217).

Yedâli, ayrıca inanç ilkelerini belirlemek için akide meselelerine taalluk eden işaretleri ortaya koyarak batıl fırkaların ileri sürdüğü şüphelerin geçersizliğini ve bazı felsefecilerin beyan ettiği tevilatın tutarsızlığını gözler önüne sermiştir. Özellikle insanlar arasında elden ele dolaşan bazı tefsirlerdeki Ehl-i Sünnet anlayışına aykırı fikir ve yorumlar karşısında Kur'an'ı Kerimde yer alan ve ganimet olarak gördüğü işaretlerle Ehl-i Sünnet akidesini güçlü bir esas ve tefsir yöntemi yapmıştır.

Şefaatin Allah'ın izniyle mümkün olduğunu belirten Yedâli, “فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ” “Artık şefaatchilerin şefaati onlara fayda vermez.” (Müddessir, 74/48) bu âyetin tefsirinde şefaatchilerin melekler, nebiler, âlimler, şehitler ve salihler olduğunu ifade etmiştir (Yedâli: 2014, VII, 230).

Kader konusunu işlediği “إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ” “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.” (Kamer, 54/49) âyetin tefsirinde bu âyetin Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber ile kader konusunda tartışmaları üzerine indiğini belirterek kadere iman konusuyla ilgili hadisleri nakletmiştir (Yedâli: 2014, VII, 26-27). Bu âyetin, başlangıçta herşeyin bilinen bir ölçüyle yaratıldığı anlamına geldiğini vurgulayan müellif, kadere imanın faydaları şöyle sıralamıştır. Birinci olarak, vuku bulan herşeyin Allah'ın ilmi ve iradesi ile gerçekleştiğine inanmak ve tasdik etmek gerekir. Burada Kaderiyyeye muhalefet vardır. İkinci olarak, Allahın, kulların ve fiillerinin yaratıcısı olduğuna iman etmek ki burada Mutezileye muhalefet vardır. Mutezile fiillerin yaratıcısı olarak kulları göstererek “اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ” “Allah her şeyi yaratandır.” (Zümer, 39/62) âyetine muhalefet etmiştir. Üçüncü olarak hayır ve şerrin yaratıcısı olarak Allaha iman ve onu tasdik etmektir ki burada Maneviyyeye muhalefet vardır. Bunlar şerrin yaratıcısı olarak zulmeti/karanlığı işaret ederler (Yedâli: 2014, VII, 27-28).

Takdirin ne anlama geldiğini de anlatan Yedâli, bu husustaki görüşleri de sıralamıştır. Takdir ilimde gerçekleşir, yani bir şey gerçekleşmeden önce Allahın bilgisindedir. Başka bir görüşe göre takdir levh-i mahfuzdadır, değişmesi mümkündür. Bir başka görüşe göre takdir ana rahminde gerçekleşir, görevli meleğe o çocuğun rızkı, eceli, azgınlığı ya da iyiliğinin yazılması emredilir. Bir başka görüşe göre ise takdir edilen şeylerin belli bir vakte sevk edilmesidir (Yedâli: 2014, VII, 29).

Yeri geldikçe her konuya değindiğinden bahsettiğimiz müellif, Leyl Sûresinin tefsirini yaparken “إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ” “Doğru yolu göstermek bize aittir.” (Leyl, 92/13) burada kastedilenin sapkınlığa karşı iyilik yolunu göstermek olduğunu, Eşarilere göre de bundan kasdın irşad

olduğunu, Mutezilenin böyle düşünmediğini, Mürcieye göre ise sadece kâfirlerin cehenneme gireceğini belirtmiştir (Yedâli: 2014, VII, 235).

Allahın dilediği kimseleri bağışlamasıyla ilgili Nisa Sûresi إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.” (Nisâ, 4/48) âyetini tefsir ederken itikadi mezheplerin, iman-amel ilişkisi, günah-ı kebir konusu, tevbe edenlerin durumu, kâfirlerin ahiretteki halleri hususlarındaki görüşlerini aktararak bu âyetin Ehl-i Sünnet için bir hüccet olduğunu İbn Cüzey’den nakille izah etmiştir (Yedâli: 2014, VII, 332-333).

Allahın arşa istiva etmesi konusunu işlediği إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ “Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden...” (A'raf, 7/54) âyeti kerimenin tefsirinde dünyanın yaratılışı, yaratılışın hangi gün başladığı, altı günden kastın ne olduğu gibi soruları cevaplandırmıştır. Allahın herşeyi bir anda yaratmaya gücü yeterken gökleri ve yeri altı günde yaratmasının hikmetiyle ilgili olarak kullarını sebat ve teenni noktasında eğitmek amacına matuf olabileceğini dile getirdikten sonra, “Teenni Allahtan, acelecilik şeytandandır.” (Tirmizî: 1975, Birr, 65) hadisini zikretmiştir. Arkasından da Allah’ın arşa istivasının ne anlama geldiğini, müfessirlerin ve mezhep imamlarının görüşleriyle genişçe anlatmıştır. Bu hususta üç temel görüş olduğunu zikreden Yedâli, selefeye göre istiva bilinmez ve keyfieti anlaşılmaz, ona iman gerekir. Bu konuda soru sormak ise bidattır. İkinci görüşe göre; yine keyfiyeti bilinmez, ona iman etmek gerekir. Ayrıca istiva Allahın bir sıfatıdır. Üçüncü görüş sahipleri ise istivanın tevil yoluyla açıklanabileceğini söyleyenlerdir. Zira Kur’an’da yer alan ve Allaha nisbet edilen el kelimesinin kudret ve nimete tevil edilmesi, göz kelimesinin korumaya tevil edilmesi gibi (istiva) اسْتَوَى kelimesinin de istila etmek, galip gelmek anlamlarına gelebileceğini şiiirden de istishadda bulunarak izah etmiştir (Yedâli: 2014, III, 206-209).

Ecel konusunun geçtiği هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ (En‘am, 6/2) âyeti tefsir ederken eceli kaza ve eceli müsemmayla ilgili bilgiler veren müellif, birincisinin hayatın sonu, ikincisinin de berzah olduğunu ya da ilk ecelin dünya, ikinci ecelin ahiret olduğunu veya birinci ecelin uyku, ikinci ecelin ölüm olduğunu, bunun dışında birinci ecelin geçmiş, ikinci ecelin ise henüz gelmemiş olduğu şeklindeki farklı ihtimalleri sıralamıştır (Yedâli: 2014, III, 94). Müellifin burada ecele ilgili ileri sürdüğü görüşlerin Seâlibî’nin tefsirinde yaptığı izahlarla örtüştüğü anlaşılmıştır (es-Seâlibî: ty., I, 464).

Yedâli, itikadi meselelerde Ehl-i Sünnetin görüşlerine yer vermiş, bazen bid'at ehli olarak değerlendirdiği farklı fikirleri de zikrederek onları eleştirmiştir. Bu başlık altında incelenen konularda geleneksel İslamî anlayışın dışında farklı bir şey söylememiştir.

5. TEFSİR'İN İLMÎ NİTELİĞİ

Muhammed Yedâli'nin genelde ilimlere, özelde tefsir ilmine, onun menşesine ve hükümlerine ne derece hâkim olduğunu eserlerinden anlıyoruz. O Kur'an-ı Kerim'i bilimsel metodolojik ölçütlere göre tefsir ederken; hem rivayet yöntemini hem dirayet yöntemini kullanmıştır. Kur'an'ı Kur'an'la, hadislerle, sahabe ve tabilerin sözleriyle tefsir ederken gördüğümüz gibi dil bilimleriyle; gramer, belâgat, (beyan, bedi, meani) ve îcâz ile tefsir ettiğine de şahit oluyoruz. Fıkhi konularda temizlik, namaz, oruç, hac gibi ibadet konularına eğildiği gibi, evlilik, satış, kiralama gibi işlemler açısından muamelata yöneldiğini görüyoruz. Yedâli'nin aynı zamanda akaid açısından selefi salihin doktrinine atıfta bulunarak, Ehl-i Sünnet savunuculuğu yaptığını ve delalet ehline cevap verdiğini de görüyoruz.

Yedâli eserinde bilimsel materyalini sunarken kullandığı metodolojiyle ilgili onun bir sosyal reformcu, bir rehber olduğu, şekil ve içerik olarak da tasavvuf metodolojisinden büyük ölçüde etkilendiği görülür. Bazen doğrudan açıklama yerine işaret niteliğindeki ifadeyi benimseyerek ve onu oluşturan derin anlamları arayarak tasavvufi yorumlara göndermeler yaptığı olmuştur. Bu bağlamda İbnü'l-Arabi, Ebi'l-Hasan eş-Şazeli, Siddi, Zuruk ve diğer bazı şeyhlere atıflar yapmıştır (Yedâli: 2014, I, 103).

Şekil bakımından ele alındığında; onun yaklaşımı tefsir edilen âyetin mahiyetine göre analitik bir yaklaşımdır. Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken bilişsel araçları kullanarak mantıksal ilişkiler kurar ya da aynı yöntemi sünnet, sahabe sözleri, tabiun sözleri gibi diğer tefsir ümdeleriyle ilişkilendirir. Aynı zamanda Arap dilini de etkin olarak kullanır. Fıkıh ve usul konularında Mantık ve belagat ilminin inceliklerini kullanır. Yedâli, muhakeme ve tahmin yürütme (istidlal ve istikra) imkânını da bol miktarda kullanır.

Yedâli, hicrî 12. yüzyılda tefsir bilimlerinde bir devrim gerçekleştirmiş ve yaşadığı bölgede rivayetin yanında dirayet yönteminin yayılması için öncülük etmiştir. Normalde Şinkît uygulamasında yöntem, metinleri ezberlemeye dayanır ve bu üslup, yorumdan ziyade aktarımdan ibarettir. Bölgenin tamamı Maliki'dir ve hepsi Sünnî düşünceden gelir. Dolayısıyla rivayet dışına çıkmak, kendinden yorum katmak bölgenin kırmızı çizgileridir. Böylece

diyebiliriz ki Şeyh Yedâli, kendi yorumunu oluşturmak için büyük bir bilimsel çaba sarf etmiştir.

Muhammed Yedâli'nin yaşadığı dönemin engellerini aşmayı başardığı, bu kitaptaki çalışmalarından anlaşılmaktadır. Tefsir, hadis, fıkıh, inanç, tasavvuf, dil, tarih kitaplarından oluşan eserleri süzerek tefsirini vücuda getiren yazar, döneminin bilginlerinden gelebilecek eleştiriler nedeniyle dağınık bilimsel konuları ve edebi anekdotları olabildiğince derli toplu sunmak için gayret göstermiştir. Yedâli yaptığı tefsirde bir âyetle ilgili var olan tüm görüşleri genellikle kaynak vererek bazen de kaynak belirtmeden sıralar, o görüşler üzerine bazen kendi yorumunu ekler, ilim ehline kabul edilmeyen bir rivayet varsa onu zikreder ve o düşüncenin yanlış olduğunu da belirtir. Yaptığı alıntıları sadece tefsir kaynakları ile sınırlandırmaz, o hususla ilgili, hadis, sahabe ya da tabiin sözü, şiir, fıkhi ya da tasavvufi bir değerlendirme gibi her türlü ilmi veriyi kullanmaktan kaçınmaz.

Bununla birlikte araştırmacı ve okuyuculara seslenerek kitabındaki hatalarını düzeltmeye davet etmiştir. O çağrısında: “Ve bir kusur görüp de onu düzelten veya onu bir kalemin haddini aşmasını tek gözle bakarak bana haber veren kula Allah rahmet eylesin.” deme inceliğini de göstermiştir.

SONUÇ

Tefsir, kısa tanımıyla Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması amacıyla yapılan ilmi bir faaliyettir. Çeşitli coğrafyalarda yetişmiş çok sayıda müfessir, Kur'an'ın âyetlerini anlamak ve yorumlamak için kendi tefsir geleneğini geliştirmiştir. Moritanya, Afrika'nın Sahra Altı bölgesinde bulunan bir ülke olmasına rağmen, İslam dünyasının zengin ilmi geleneğine katkıda bulunmuş birçok değerli ilim adamına ev sahipliği yapmıştır.

İslam dünyasının diğer bölgelerine göre tefsir çalışmaları ağır ilerlemişse de; Moritanyalı müfessirler, kendi coğrafi ve kültürel bağlamına uygun olarak, Kur'an'ı anlama çabalarını çeşitli yöntemler ve yaklaşımlarla gerçekleştirmişlerdir. Kur'an ilimlerinin yanı sıra fıkıh, hadis, tarih ve dil bilimleri gibi alanlarda da uzmanlaşmışlardır. Bu sayede, Kur'an'ın anlaşılması noktasında kendi perspektiflerini geliştirerek tefsir alanında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

İslami ilimlerin her sahasında eser kaleme almış olan müellif Yedâlî, eserlerinde yaşadığı bölgenin kültürel kimliğini de ortaya koymuştur. Özellikle akaid ve tasavvuf alanında yazdığı risale tarzı eserlerle Müslümanlara yön vermeye çalışmış ve Zevâyâ kültürünün mimarlığını üstlenmiştir. Çok yönlü çalışmaları nedeniyle Yedâlî'nin eserleri Afrika'daki ilmi çalışmalarda referans kaynaklar haline gelmiştir.

Muhammed Yedâlî, Moritanyalı müfessirler arasında en dikkat çeken kişilerden biri olmasına rağmen, yaşadığı bölgenin şartları nedeniyle İslam dünyasında özellikle ülkemizde yeterince tanınmamıştır.

Şâzelî tarikatına mensup olan Yedâlî, eserini İslam akidesi çerçevesinde kendisinden önceki ulemanın görüşlerini de ortaya koymak suretiyle kaleme almıştır. Eserinde yer yer tasavvufi yönünü ortaya koyacak izah ve yorumlara başvursa da bâtinî yöne kaçmamıştır. Yedâlî'nin, tefsir, fıkıh, usul, dil ve akaid sahasında eserleri bulunduğu gibi şiirleri de vardır.

Yedâlî eserinde klasik tefsir yöntemlerini kullanmış, eserini oluştururken kaynak niteliği taşıyan 17 tefsir kitabından yararlanmış, tefsir dışında birçok kaynaktan alıntı yapmış, ansiklopedik bilgiler vermiş, İsrâiliyat'a karşı titiz davranmış, Arapçanın inceliklerini kullanmış, şiirle istişhada bolca başvurmuş, peygamber kıssaları ve tarihi olaylarla ilgili uzun açıklamalar yapmıştır.

Müellifin eserinin öne çıkan bir yönü de, geleneksel tefsir anlayışında önemli bir yer tutan, âyetleri âyetlerle tefsir etme yöntemine büyük bir önem vermesi ve bu yöntemi başarı ile kullanmasıdır.

Muhammed Yedâlî'nin bu çalışmasını ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde eserin, hem dirayet hem de rivayet yönü olduğunu, dirayet açısından hem lügavi hem işari hem de ansiklopedik özellikler taşıdığını tespit ettik. Böylece bu çalışmamızla Yedâlî'nin tefsirinin tanıtımının yapılarak Sahra Altı Afrika'nın tefsir geleneğindeki eksikliğinin ortadan kaldırılması ve eksik halkanın tamamlanması arzulanmaktadır.

KAYNAKÇA

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulu*, AÜBE Yay. Ankara 1971.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, MÜİFV Yay. İstanbul 2008.

el-Yedâli, Muhammed b. Muhtar b. Mahammed Said, *ez-Zehebu'l-İbriz fî Tefsiri Kitâbillahi'l-Azîz*, thk. Râcil b. Ahmed Salim el-Yedâli, Mektebetü'l-Vataniyye, Fas 2014.

en-Nahvi, Halil, *Biladi Şinkît, el-Minare ver-Ribat*, Tunus 1987.

er-Razi, Fahrudin, *Mefatihü'l-Ğayb*, terc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay. Ankara 1988.

es-Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Muhammed el-Fadıl, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty.,

es-Suyûtî, Celaleddin Aburrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa, Dâru İbn Kesîr, Şam 1996.

Leconte, Franck, *Un exégèse mystique du Coran au XVIIIeme siècle dans le sud-ouest de la Mauritanie (al-Gibla): ad-Dahab al-İbrîz fî Tafsir Kitab Allah al-Aziz de Muhammad ibn al-Muhtar al-Yadali*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Université de Marseille, 1995.

Mezuz, Muhammed el-Akib et-Talib, *Usulu't-Tefsîr fî'z-Zehebi'l-İbrîz fî Tefsîri Kitâbillahi'l-Azîz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muhammed el-Hamis Üniversitesi, 2020.

Kavas, Ahmet, “Yedâli” DİA, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *el-Câmi'ul-Kebîr (Sunenu't-Tirmizî)* thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Matbâatu Mustafa el-Bânî, İkinci Baskı, Mısır 1975.